

TIL TA'LIMINING BOSHLANG'ICH BOSQICHIDA TO'G'RI TALAFFUZ KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Muxitdinova Xadicha Sabirovna,
pedagogika fanlari doktori, professor (O'zDJTU)

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'limning boshlang'ich bosqichida nutq faoliyatining 4 asosiy turi: o'qish, tinglab tushunish, gapirish va yozuvni egallash orqali amalga oshirilshqr yo'llari yoritib berilgan. Ikkinchi til ta'limida o'qishning to'g'ri talaffuz qilish va gapirish ko'nikmalarini shakllantirishga katta yordam beruvchi, yozish uchun ko'prik vazifasini o'tovchi asosiy vosita ekanligi, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarga o'zbek tilidagi nutq tovushlarini to'g'ri o'qish, nutq tovushlarini bir-biriga qo'shib o'qish orqali so'z hosil qilish va so'zlarni yaxlit holda o'qishni puxta o'rgatish tilni toza talaffuz bilan aksentsiz egallashga shart-sharoit yaratishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, ko'nikma, malaka, o'qish, tinglab tushunish, gapirish, yozuv, harf, tovush.

Ma'lumki, har qanday tilni o'rganish nutq faoliyatining 4 asosiy turi: o'qish, tinglab tushunish, gapirish va yozuvni egallash orqali amalga oshiriladi. Til o'rganuvchilarning muayyan tilni o'rganish davrida egallagan ko'nikmalari va olgan bilimlarini amaliy nutqiy faoliyatda mustaqil ravishda qo'llay olish qobiliyati esa nutqiy malakani hosil qilishga yordam beradi. I.A.Zimnyaya ta'rificha, "malaka mashqlar natijasida harakatlarning yuqori mukammallikka erishuvi va nutqiy jarayonlarning avtomatlashuvidir" [1, 142]. Demak, shakllantirilgan ko'nikmalarni nutq jarayonida erkin qo'llay olish qobiliyati malaka bo'lib, nutqiy ko'nikmalarni malaka darajasigacha o'sib borishi soddadan murakkabga, osondan qiyinga qarab bosqichma-bosqich amalga oshirib boriladi.

Til ta'limining boshlang'ich bosqichida nutq tovushlarini to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmalarini shakllantirish asosiy talablardan biri bo'lib, bunda avvalo to'g'ri o'qish ko'nikmasini shakllantirishning ahamiyati katta. O'qishning bo'g'inlab o'qish, ichida o'qish, ovoz chiqarib o'qish, ifodali o'qish, jo'r bo'lib o'qish o'qish kabi turlari mavjud bo'lib, ular bosqichma bosqich o'quvchilarga singdirib boriladi. O'qish faoliyatining ilk bosqichi, albatta, o'rganilayotgan til alifbosidagi harflarni yakka holda to'g'ri talaffuz me'yorlariga rioya qilgan holda o'qish bo'lib, o'qituvchi har bir o'quvchiga harflarni yakkama-yakka o'qitish, shuningdek, butun sinf jamoasiga birgalikda talaffuz qildirish orqali nutq tovushlarini og'zaki talaffuz qilish ko'nikmalarini shakllantirib boradi. Bunda, yuqorida qayd etib o'tilgan, bo'g'inlarga ajratib o'qish, hijjalab o'qish, ovoz chiqarib o'qish o'quvchilarda aynan to'g'ri talaffuz me'yorlarini shakllantirib borilishiga xizmat qiladi. Shakllantirilgan ko'nikmalar harflarning yozma shakllarini yozdirish orqali mustahkamlab boriladi.

Boshlang‘ich ta‘lim bosqichida o‘quvchilarga o‘rganilayotgan tildagi nutq tovushlarini to‘g‘ri o‘qish, nutq tovushlarini bir-biriga qo‘shib o‘qish orqali so‘z hosil qilish va so‘zlarni yaxlit holda o‘qishni puxta o‘rgatish tilni toza talaffuz bilan aksensiz egallashga shart-sharoit yaratadi. O‘qish yangi so‘zlarni o‘zlashtirishga va so‘z boyligini oshirishga, shuningdek, so‘zlarni birlashtirib gap va jumlar tuza olish ko‘nikmalarini shakllantirishga ham yordam beradi.

O‘qish va yozish faoliyatlari orqali olingan bilimlardan tinglab tushunish va gapirishda samarali foydalaniladi. O‘qish faoliyati axborot-ma‘lumot olish, dunyoqarashni kengaytirish hamda so‘z boyligini ko‘paytirib borishda ahamiyati nihoyatda katta. M. Gulamova o‘z tadqiqot ishida tinglab tushunishdagi asosiy qiyinchiliklardan biri – bu lingvistik qiyinchiliklar ekanligini, tinglab tushunishni muvaffaqiyatli amalga oshirishda va qiyinchiliklarni bartaraf etishda o‘qish va yozishni integratsiyalashtirib o‘tish muhim hisoblanishini ta‘kidlaydi [3, 35-36]. Tinglash va tushunish bir vaqtda sodir bo‘ladigan jarayon bo‘lib, mazmunni anglab olish uchun o‘quvchi leksik va grammatik bilimlarga ega bo‘lishi talab etiladi, ushbu bilimlar esa o‘qish va yozish orqali sodir bo‘ladi. Bu jarayonda o‘qishning amaliy ahamiyati katta bo‘lib, xususan, “Alifbo”ni o‘rganish bosqichida o‘quvchilar har bir nutq tovushining bosh va kichik harf shakli, harflarning bosma va yozma shakllari bilan tanishtiriladi. Aynan shu bosqichda o‘quvchilarda tovushlarning harfiy belgilarini tanish, harflarni va so‘zlarni o‘qituvchi bilan birgalikda talaffuz qilish, nutq tovushlarining katta va kichik shakllarini yozish, yakka holda va so‘z ichida bir-biriga qo‘shib o‘qish ko‘nikmalari shakllantiriladi. Bu jarayonda o‘qishning amaliy ahamiyati juda katta bo‘lib, o‘quvchilar aynan o‘qish vositasida harflarni bir-biriga qo‘shib talaffuz qilishni o‘rganadilar.

Metodist olim R.Yo‘ldoshev o‘zbek tili darslarida o‘quvchilarda so‘z va so‘z shakllarini xato talaffuz qilish, so‘z urg‘usini noto‘g‘ri qo‘yish, so‘zlarni sintagmalarga birlashtirib aytish ko‘nikmalarini shakllantirishga jiddiy e‘tibor qaratilmasligi provard oqibatda gapirish ko‘nikmalarining yaxshi rivojlanishiga katta to‘siq bo‘lib kelayotganini alohida ta‘kidlaydi. Matn ustida ishlash bosqichida rusiyzabon o‘quvchilar matndagi so‘z va so‘z shakllarini talaffuz xatolari bilan o‘qiganlarida, chunonchi, ba‘zi tovushlar talaffuzida xatolarga yo‘l qo‘yganlarida o‘qituvchining bu holatga jiddiy qaramasligi, darhol o‘qish texnikasini o‘rgatish topshiriqlari ustida ishlamasligi, bunga dars vaqti ham imkon bermasligi tufayli talaffuz xatolari o‘quvchilar nutqiga singib ketganligi, bu esa ketganligi keyinchalik talaffuz xatolarini tuzatish uchun katta kuch sarflashga olib kelishini uqtiradi. Uning fikricha, talaffuz xatolari ayrim tovushlar talaffuzi ustida yetarli ish olib borilmasligi tufayli barqarorlashadi. Chunki o‘zbek tili darslarida, odatda, yangi tovush qatnashgan so‘zlar o‘quvchilarga bir martadan aytiriladi, xolos [3, 11].

O‘qishning bo‘g‘inlab o‘qish, ichida o‘qish, ovoz chiqarib o‘qish, ifodali o‘qish, jo‘r bo‘lib o‘qish o‘qish kabi turlari mavjud bo‘lib, ular bosqichma bosqich o‘quvchilarga singdirib boriladi. O‘qish faoliyatining ilk bosqichi, albatta, o‘rganilayotgan til alifbosidagi harflarni yakka holda to‘g‘ri talaffuz me‘yorlariga

rioya qilgan holda o'qish bo'lib, o'qituvchi har bir o'quvchiga harflarni yakkama-yakka o'qitish, shuningdek, butun sinf jamoasiga birgalikda talaffuz qildirish orqali nutq tovushlarini og'zaki talaffuz qilish ko'nikmalarini shakllantirib boradi. Shakllantirilgan ko'nikmalar harflarning yozma shakllarini yozdirish orqali mustahkamlab boriladi.

O'qishga o'rgatishning ilk davrida harflarni ayrim holda to'g'ri o'qish va bir-biriga qo'shgan holda bo'g'inlab o'qish, keyin esa asta-sekin so'zga birlashtirib o'qishga alohida e'tibor qaratilsa, keyingi bosqichlarda tezroq o'qish, urg'uni to'g'ri qo'ygan holda o'qish, ifodali o'qish ko'nikmalariga diqqat qilinadi. Dastlabki ko'nikmalarni shakllantirishda nutq tempi nazarda tutilmasligi, e'tibor aynan to'g'ri o'qishga qaratilishi kerak. Keyingi bosqichlarda esa bo'g'inlarni bir-biriga qo'shish jarayonini asta-sekin tezlashtirib borish orqali o'quvchilarda so'zlarni yaxlit holda o'qish ko'nikmasi shakllantiriladi. O'qish jarayonida tezlikni oshirib borish gapirish ko'nikmasining shakllanishiga ham yordam beradi. Shu bois o'qish darslarida kichik matnlarni o'qish jarayonida so'z birikmalari va gaplarni bo'g'inlab o'qish o'qish usuli samara bermaydi.

Ko'rinadiki, ikkinchi til ta'limida (chet tillar, hatto ona tili ta'limida ham) o'qish to'g'ri talaffuz qilish va gapirish ko'nikmalarini shakllantirishga katta yordam beruvchi, yozish uchun ko'prik vazifasini o'tovchi asosiy vosita hisoblanadi. Aynan boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarga o'zbek tilidagi nutq tovushlarini to'g'ri o'qish, nutq tovushlarini bir-biriga qo'shib o'qish orqali so'z hosil qilish va so'zlarni yaxlit holda o'qishni puxta o'rgatish tilni toza talaffuz bilan aksentsiz egallashga shart-sharoit yaratadi. O'qish yangi so'zlarni o'zlashtirishga va so'z boyligini oshirishga, shuningdek, so'zlarni birlashtirib gap va jumlar tuza olish ko'nikmalarini shakllantirishga ham yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. – Москва: МГУ, 1998. – С.142.
2. Gulyamova M. Ingliz tilini o'qitishda talabalar kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga integrativ yondashuv: Ped. fan.... falsafa dokt. diss (PhD). – Toshkent, 2019. 35-36-betlar.
3. Yo'ldoshev R.A. Ta'lim rus tilida olib boriladigan maktablarda o'zbek tilini o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'zPFITI, 2015.- 11-b.
4. Muxitdinova X.S. O'zbek tilini o'qitishning ilmiy-metodik asoslari (monografiya). – Toshkent: VNESHINVESTPROM, 2021. – 147-148-betlar.